

<https://doi.org/10.18778/1733-0319.27.11>

Anna LENARTOWICZ-ZAGRODŃA

Uniwersytet Łódzki

 <https://orcid.org/0000-0001-8500-6476>

Maria TRAWIŃSKA

Instytut Sławistyki PAN

 <https://orcid.org/0000-0002-7967-8601>

VOCABULARIUS BREVILOQUUS
JOHANNESA REUHLINA
JAKO PODSTAWA RĘKOPIŚMIENNEGO
SŁOWNIKA BARTŁOMIEJA Z BYDGOSZCZY
(NA MATERIALE NAZW WŁASNYCH)

VOCABULARIUS BREVILOQUUS BY JOHANNES REUHLIN AS A BASIS
OF THE MANUSCRIPT DICTIONARY OF BARTHOLOMEW OF BYDGOSZCZ
(based on selected proper names)

One of the copies of the dictionary entitled *Vocabularius breviloquus*, compiled by Johannes Reuchlin, became the property of Bartłomiej of Bydgoszcz. This Polish monk added handwritten annotations in Polish or Latin in the margins of the old print, with his comments being selective, focusing on chosen Latin entries or their parts. Currently, as part of a project, work is underway on the Latin-Polish edition of the dictionary. An editorial challenge lies in presenting the Latin base, i.e., the entries prepared by Reuchlin. An analysis of proper names reveals how the German lexicographer constructed entry articles (what information he included) and how Bartłomiej processed them. The analysis indicates further that Bartłomiej did not include all entries related to proper names, significantly modifying (shortening) the remaining ones. Additionally, he independently added some entries not present in *Vocabularius*, thereby expanding the lexical base.

Keywords: Johannes Reuchlin, Bartłomiej z Bydgoszczy, *Vocabularius breviloquus*, Polish-Latin lexicography, proper noun

Słowa kluczowe: Johannes Reuchlin, Bartłomiej z Bydgoszczy, *Vocabularius breviloquus*, leksykografia łacińsko-polska, onimy

Vocabularius breviloquus to łaciński słownik przypisywany niemieckiemu humaniście Johannesowi Reuchlinowi. Stanowi on kolejne ogniwo w łańcuchu kompilacji popularnych w średniowieczu prac leksykograficznych, wśród których należy wymienić m.in. *Catholicon* Johanna de Balbis czy anonimowe *Vocabularius brevilogus* oraz *Vocabularius ex quo* (Grubmüller 1988: 5–7). Prace te pełniły różne funkcje: od słowników jednojęzycznych rejestrujących zarówno leksykę ogólną, jak i specjalistyczną oraz objaśniających sensy podstawowe i alegoryczne, poprzez podręczniki do nauki łaciny aż po encyklopedie wiedzy o dawnym i ówczesnym świecie (Voleková 2013: 22). Dzieło Reuchlina po raz pierwszy ukazało się drukiem w 1475 lub w 1478 roku, a następnie było wielokrotnie wznawiane. Egzemplarz jednego z późniejszych wydań, mianowicie z roku 1488, stał się własnością bydgoskiego mnicha Bartłomieja, który w latach 30. XVI wieku przepisał posiadany starodruk. W obu wersjach wokabularza, to jest w sporządzonej przez siebie kopii i w starodruku¹, umieścił różnego rodzaju adnotacje sformułowane po polsku i łacinie. Zapisy te, przede wszystkim polskie, stały się przedmiotem zainteresowania badaczy, co zaowocowało wydaniem słownika w wersji polsko-łacińskiej (Kędelska, Kwilecka, Łuczak 1999–2012; Jankowiak, Kędelska, Łuczak 2019).

W ramach projektu badawczego rozpoczęto prace nad wersją łacińsko-polską słownika Bartłomieja². Wymaga to przybliżenia łacińskiej podstawy, która w dotychczasowych analizach była podporządkowana charakterystyce polskiej warstwy leksykalnej. Celem niniejszego artykułu jest zatem zaprezentowanie na wybranych przykładach sposobu opracowania przez niemieckiego leksykografa wersji łacińskiej jako wyjściowej, pierwotnej oraz stosunku do niej polskiego autora, czego efektem jest wersja polska, docelowa. Pozwoli to ukazać znaczące różnice między obu częściami – Reuchlinową i Bartłomiejową, powstającymi w różnych miejscach i czasie, a przede wszystkim wedle odmiennych potrzeb, jakimi kierowali się twórcy. Zamiarem Reuchlina było stworzenie wokabularza zawierającego objaśnienie trudnych i rzadkich wyrazów, w tym słownictwa łacińskich klasyków i rzymskiej jurysprudenckiej (Geiger 1889: 785–799), a także leksyki biblijnej. Bartłomiej w przedmowie do rękopiśmiennej kopii słownika wspominał tylko, że napisał „miłą sercu książeczkę”, która, być może, zapewni mu wdzięczność czytelników i nagrodę w niebie (Kędelska, Kwilecka, Łuczak 1999: 17).

Vocabularius liczy 320 kart formatu dwójki³ i zawiera około 20 000 haseł⁴. Cechuje się trzyczęściową kompozycją, obejmującą: *nomina*, *verba* i *indeclina-*

¹ Inkunabuł jest przechowywany w Bibliotece UAM w Poznaniu i udostępniony: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/11238/edition/18203/content> (17.05.2023).

² Projekt grantowy: NPRH/DN/SP/495056/ pt.: *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy. Wersja łacińsko-polska*.

³ Do starodruku dołączonych jest kilkanaście rękopiśmiennych kart zapisanych przez Bartłomiej. Współczesny odpowiednik stanowi format A4.

⁴ Bartłomiej zamieścił na marginesach około 11 000 zapisów polskich i podobną liczbę łacińskich komentarzy, które dotychczas nie były przedmiotem zainteresowania badaczy.

bilia. W obrębie każdej z części zachowany został układ alfabetyczny. Budowa haseł odznacza się bardzo dużym zróżnicowaniem, co wynika przede wszystkim z charakteru zabytku – według współczesnych kryteriów łączy bowiem w sobie cechy słownika jednojęzycznego, wielojęzycznego, etymologicznego, poprawnościowego i wyrazów bliskoznacznych. Rozbudowane artykuły hasłowe, zawierające różnorodne informacje, które dodatkowo poświadczono cytatami z literatury antycznej lub średniowiecznej, często występują obok zapisów lakonicznych typu: *Brachos grece id est breve latine* (e3v, skan 93)⁵.

Obszerność i duża różnorodność wokabularza powodują, że omawiamy go stopniowo, analizując poszczególne kategorie haseł (Trawińska 2020; 2023). W tym artykule oglądowi poddajemy wybrane nazwy własne. Materiał egzemplifikacyjny zebrałyśmy spośród haseł z grupy *nomina* (części mowy podlegających deklinacji) na literę B – w sumie składa się na niego ponad 30 onimów (na blisko 400 haseł w badanej grupie). Są to m.in. antropimiony (np. *Bartholomeus*⁶, *Baruth*, *Beniamin*), teonimy (np. *Baal*, *Bellona*, *Bacchus*), toponimy (np. *Basilea*, *Bethel*, *Bethleem*, *Bithinia*, *Byzantium*) i etnonimy (np. *Brachmane*). Sposób definiowania tych haseł przez Reuchlina jest niejednorodny. Na przykład hasła imienne, dotyczące zwłaszcza postaci biblijnych, definiowane są przez interpretację znaczenia (np. *Beniamin* ‘interpretatur filius dextere que est virtutis’; *Bartholomeus* ‘interpretatur filius suspendentis aquis id est dei qui mentes doctorum sursum elevat et inferius aquas distillat’; *Baruth* ‘interpretatur fulgurans’), lub w sposób encyklopedyczny – kiedy mamy do czynienia z hasłem przedstawiającym konkretną postać, głównie historyczną lub mitologiczną (np. *Boetius* ‘proprium nomen cuiusdam theologi et philosophi et dicitur a beotes’; *Bellona* ‘dea belli a bellum dicitur’; *Baal* ‘nomen ydoli cuiusdam [...]’; *Bacchus* ‘dicitur deus vini [...]’). Zebrane nazwy własne charakteryzowane są zarówno w sposób zwięzły (np. *Barbaries* ‘regio barbarorum’; *Belgis* ‘civitas gallie a qua belgica provincia dicitur scilicet Lothoringia’; *Bithinia* ‘Asie minoris provincia’), jak i rozbudowany (zob. np. *Balearis*, *Babel*, *Belus*, *Burdigallis*).

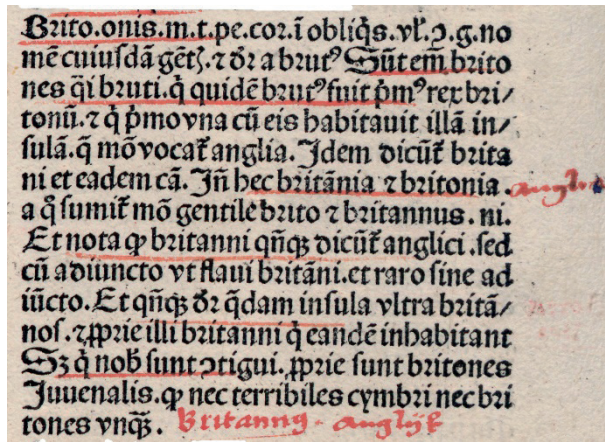
Bartłomiej z Bydgoszczy pracował nad wokabularzem Reuchlina, sporządzając przy zadrukowanych kolumnach lub na marginesach polskie lub łacińskie notatki, które zawsze zapisywał czerwonym atramentem. Należy dodać, że prawie w całym inkunabule tym samym kolorem podkreślał tak hasła, jak i wybrane fragmenty artykułów hasłowych. Działania Bartłomieja miały jednak charakter wybiórczy – nie opatrzył glosami całego obecnego w łacińskiej podstawie słownictwa. Potwierdza to również jego stosunek do nazw własnych, gdyż w zgrupowanym materiale (ponad 30 onimów) jego zapiski pojawiły się tylko przy 6, mianowicie przy: *Balearis*, *Bethis*, *Bosforus*, *Brabantia*, *Brito* i *Burgundio*. Hasła

⁵ W nawiasach podano kustosze i numer skanu zgodnie z: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/11238/edition/18203/content>.

⁶ W przypadku cytacji łacińskich występujące w źródle abreviacje rozwijano bez zaznaczania tego w tekście, długie *f* zastępowano literą *s*, literę *u* w funkcji głoski [v] oddawano literą *v*; nie modyfikowano pisowni wielką i małą literą. Teksty polskie podawane są w transliteracji.

te poddamy szczegółowej analizie, przy czym opis zaczniemy od dokładnego omówienia haseł łacińskich zredagowanych przez Reuchlina, a następnie zaprezentujemy, w jaki sposób opracował je Bartłomiej.

Spośród analizowanych haseł najobszerniej została przedstawiona w *Vocabulariusie* nazwa *Brito*:

(e3v, skan 93)

W artykule hasłowym można wyróżnić dwie części. W pierwszej znajduje się rozbudowana informacja gramatyczna⁷, w drugiej następuje obszernie wyjaśnienie etymologiczne, że *Brito -onis* to nazwa pewnego ludu i pochodzi od słowa *brutus*, będącego zarazem imieniem ich pierwszego króla. Reuchlin określa zatem Brytów, którzy zamieszkiwali wyspę nazywaną *anglia*. Stąd autor wywodzi nazwy mieszkańców: *britones*, *bruti*, *britanni* (*britannii*) i *anglici*, uznając je za synonimiczne, podobnie jak wymienne nazwy wyspy: *britannia*, *britonia* i *anglia*. Zwraca jednocześnie uwagę, że jednobrzmiące etnonimy oznaczają różne narody, przy czym nazwie wyspiarzy zwykle towarzyszy przydomek określający jasny kolor włosów (*flavi britanni*)⁸, zaś narodowi sąsiedniemu – z perspektywy niemieckiego leksykografa (*qui nobis contigui sunt*) – zatem Bretończykom, właściwa jest nazwa *britones*, co potwierdza słowami z satyry Juwenalisa⁹ (*nec terribiles cymbri¹⁰ nec britones unquam*).

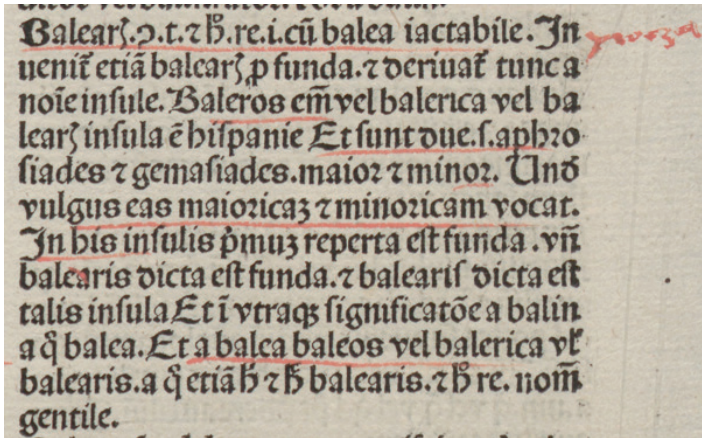
⁷ W tym artykule nie omawiamy zamieszczonych przy hasłach komentarzy gramatycznych, które zwykle składają się z informacji o rodzaju i przynależności do deklinacji. Często były one rozszerzane uwagami o iloczasia oraz właściwościach fleksyjnych i słowotwórczych.

⁸ Określenie to może oznaczać także ludzi rudowłosych.

⁹ Reuchlin przywołał tu tekst *Satyry* 15 z księgi V, w. 124, w której Juwenalis opisuje ludożerstwo spowodowane konfliktem między egipskimi miastami, mianowicie Ombos i Tenturą (*Trzej satyrycy* 1958; Sapota 2009: 68; Hołubowicz 2022: 46–66).

¹⁰ Cymbrowie to lud, który zamieszkiwał obszary nad Morzem Północnym (*Encyklopedia PWN*, s.v. Cymbrowie).

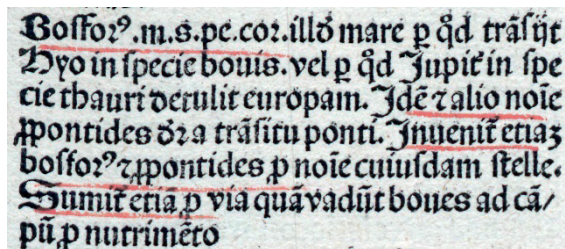
Równie rozbudowane jest hasło *Balearis*, dotyczące maszyny wojennej (*ba-lea iactabile*), której nazwę łączy leksykograf z wyspą:

(d5v, skan 81)

W wywodzie etymologicznym czytamy: „[...] Wyprowadza się też *balearis* od procy i wywodzi się wówczas od nazwy wyspy. *Balearos* bowiem, *Balerica* lub *Balearis* jest hiszpańską wyspą; w rzeczywistości zaś są dwie: Aphrosiades i Gemesiades, większa i mniejsza; stąd lud nazywa je Maiorica i Minorica. Na tych wyspach po raz pierwszy została wynaleziona proca – i stąd proca nazwana została *balearis*, a także owa wyspa została nazwana *Balearis*. I w obu tych znaczeniach od słowa *balin*, od którego *balea*, a od *balea* pochodzi *baleos*, *balerica* lub *balearis*, od czego wywodzi się również i owe *balearis*, i ową nazwę rodu” [przekł. ALZ].

W stosunkowo krótkim artykule zawarto cztery wersje pochodzenia nazwy *Bosforus*:

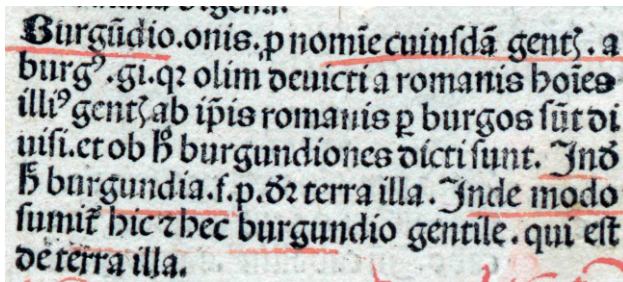
(e3, skan 92)

Pierwsza związana jest z mitologią i odnosi do dwóch mitów opisujących przekraczanie tego morza (*illo mare* – tak określono Bosfor): o nimfie Io (tu

w formie *Hyo*), która została zamieniona w jałówkę¹¹, oraz o porwaniu Europy przez Jupitera, który pod postacią byka wprowadził kochankę. Kolejna informacja wskazuje na alternatywną nazwę Bosforu – *Propontide*, którą autor łączy z przekroczeniem Pontu (*a transitu ponti*) (Stănculescu 2006: 27–30). Następnie stwierdzono, że określenia *Bosforus* i *Propontides* wywodzi się również od nazwy pewnej gwiazdy (*cuiusdam stelle*). Na podstawie tak lakonicznego sformułowania nie można ustalić, czy jest to nazwa gwiazdozbioru Byka czy też innych obiektów znajdujących się w obrębie tej konstelacji. W końcowej części artykułu hasłowego podano znaczenie słowa *bosforus* jako ‘drogi, którą przeprowadza się bydło na pastwisko’ (*via quam vadunt boves ad campum pro nutrimento*).

Hasło *Burgundio* zwraca uwagę zawilnością opisu:

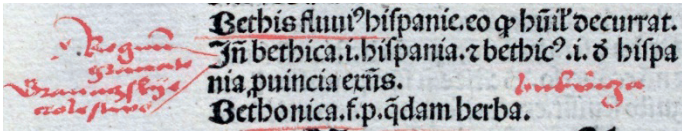
(e4, skan 94)

Podano, że jest to nazwa pewnego ludu pochodząca od leksemu *burgus*. Po pokonaniu przez Rzymian członkowie tego plemienia zostali podzieleni na mniejsze terytoria czy też grody, czyli *burgos*, i od tego określenia nazywa się ich *burgundiones*. Stąd też nazwa owej ziemi to *burgundia*, zaś ludu ją zamieszkującego *burgundio*. Na podstawie współczesnych danych można zakładać, że zawarto w niej informację o kilku różnych państwach nazywanych Burgundią, które od IV do XI wieku powstawały kolejno w różnych miejscach (*Encyklopedia PWN*).

Hasło *Bethis* stanowi z kolei przykład zamknięcia w obrębie jednego artykułu objaśnienia kilku leksemów. Najpierw Reuchlin zdefiniował *Bethis* jako hiszpańską rzekę¹², a następnie podał, że nazwa *bethica* oznacza Hiszpanię, zaś *bethicus* – zewnętrzną hiszpańską prowincję:

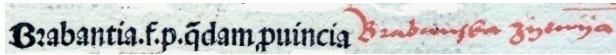
¹¹ Nimfa Io, kapłanka Hery, została zmieniona w jałówkę w związku z umizgami Zeusa i pod tą postacią przekroczyła Bosfor. Wedle różnych wersji mitu metamorfoza była m.in. karą zazdrosnej Hery, pomocą udzieloną nękaney Zeusowymi amatorami nimfie przez Herę, jak też sprawką Zeusa, który chciał ukryć kochankę przed żoną (Schmidt 2006: 158).

¹² Współczesna nazwa to Gwadalkiwir (Guadalquivir) (*Dictionary of Greek and Roman Geography* 1854).

(d8v, skan 87)

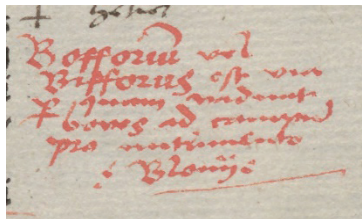
Ostatnie z omawianych haseł, czyli **Brabantia**, jest przykładem opisu, którego treść ogranicza się tylko do sformułowania: „jakaś prowincja” (*quaedam provincia*):

(e3, skan 92)

Jak wspomniano, omówione hasła stanowiły przedmiot zainteresowania Bartłomieja, który opatrzył je własnymi komentarzami. Przy **Brito**, na wysokości zdania: *Inde hec britannia et britonia*, dopisał: *anglia*, poniżej zaś dodał: *Britannus ÷ anglyk*. Wprowadzony przez niego zapis odnosi się tylko do tego fragmentu, który mówi, że nazwy *britannii* i *anglici* są synonimiczne. Innymi słowy, Bartłomiej treść rozbudowanego łacińskiego hasła sprowadził do dwóch zapisanych po polsku nazw, to jest *Anglia* i *Anglik*. Podobnie postąpił z rozbudowaną definicją towarzyszącą hasłu **Burgundio**, poprzestając wyłącznie na dodaniu łacińskich wyrazów *Burgu*[?] ¹³ ÷ *Castrum*. Nazwę dawnego państwa czy też królestwa skojarzył więc z określeniem grodu lub zamku. Przy zapisie **Brabantia** odnotował: *Brabantska zymya*, czyli łacińskie określenie *provincia* zastąpił polskim wyrazem *ziemia*. Natomiast na marginesie obok **Bethis** zapisał: *Regnum granate Granaczskje crolestwo*. Tym objaśnieniem Bartłomiej wskazał, że późniejsze Królestwo Granady leżało na terenie *Bethici*, czyli dawnej rzymskiej prowincji, która znajdowała się w południowej części Półwyspu Iberyjskiego (*Encyklopedia PWN*).

Hasło **Balearis** skomentował jednym wyrazem *proca* (= *proca*), pomijając znaczenie wskazujące na toponim. Obok nazwy **Bosforus** nie umieścił żadnej adnotacji, natomiast dwie karty wcześniej na marginesie dodał sformułowane przez siebie, a nieobecne u Reuchlina, hasło: **Bofforium** *vel Bifforus est via, per quam vadunt boves ad campum pro nutrimento* ÷ *Blonje*:

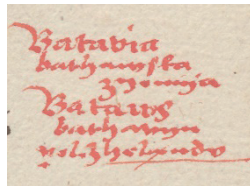

(e2, skan 90)

¹³ Skrót końcówki fleksyjnej jest rozmazany.

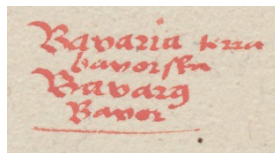
Oznacza to, że jako objaśnienie *Bofforium* Bartłomiej przytoczył fragment zamieszczony pod hasłem **Bosforus** mówiący, że jest to droga, którą prowadzi się bydło na pastwisko, a jako polski odpowiednik tej nazwy podał wyraz *blonie*. Zapis ten jest zarazem przykładem, że bydgoski mnich nie tylko dodawał polskie odpowiedniki do zastanych w druku leksemów, ale też wprowadzał nowe hasła i tym samym rozszerzał łacińską podstawę, jaką stanowił dla niego *Vocabularius*. Świadczą o tym również inne hasła stanowiące onimy na literę b dopisane przez Bartłomieja, a niewystępujące w podstawie – przeanalizowane wyżej łacińskie przykłady Bartłomiej otoczył bowiem dodatkowymi, własnymi wpisami:

- **Batavia** bathawfka zyemya,
- **Batavus** bathavyn vel zhelqndv,

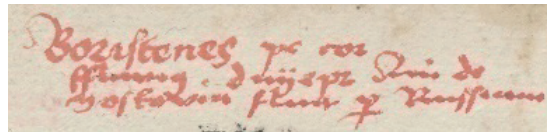
(d7, skan 84)

- **Bavaria** terra bavorfka,
- **Bavarus**,
- **Bavor**,

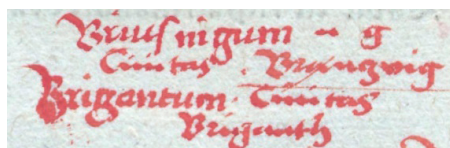
(d7, skan 84)

- **Boriftenes** [...] *fluvius dnjyep* Qui de *Moscovia* fluit per *Ruffiam*,

(e3, skan 92)

- **Briusnigum** n. g. *Civitas Branczvig*,
- **Brigantum** *Civitas Briganth*.

(e3v, skan 93)

Dodawane przez siebie hasła starał się redagować według schematu funkcjonującego w wokabularzu, to znaczy wyraz hasłowy i objaśnienie zapisywał po łacinie, następnie dodawał polski odpowiednik. Zasadnicza różnica pomiędzy starodrukiem a jego uzupełnieniami uwidacznia się w definiowaniu. W przeciwieństwie do Reuchlina, który wprowadzał informację gramatyczną i rozbudowane opisy, Bartłomiej ograniczał się zwykle do krótkiego, często jednowyrazowego objaśnienia. Dla przykładu: **Briusnigum Civitas**, **Brigantum Civitas**. Następnie nazwy te zapisał po polsku, kolejno są to: *Branczvig* ‘Brunszwik’, *Briganth* ‘Bregencja’ oraz *Bavaria terra bavorska*, to znaczy ‘bawarska ziemia’. Poniżej dopisał jeszcze: **Bavarus** i **Bavor**, czyli ‘bawarski’ i ‘Bawarczyk’, które na zasadzie skojarzenia połączył z Bawarią. Bartłomiej nieco szerzej ujął tylko hasło **Boristenes**, czyli starożytną nazwę rzeki Dniepr, pisząc: *fluvius dnjēpr Qui de Moscovia fluit per Russiam*. W krótkim opisie wskazał, że płynie od Księstwa Moskiewskiego przez Rusi. Przy hasłach **Batavia**¹⁴ i **Batavus**¹⁵ podał tylko ich polskie określenia, są to: *bathawska zyemya* ‘batawska ziemia’ i *bathavyn vel zhełandv* ‘Batawin albo [ktoś lub coś] z Holandii’. Informacje gramatyczne Bartłomiej wprowadził dwukrotnie (przy hasle **Briusnigum** informację o rodzaju, przy **Boristenes** – o akcencie).

W wokabularzu na uwagę zasługuje także operowanie majuskułą w zapisywaniu nazw własnych. Na wstępie należy podkreślić, że w starodruku wszystkie wyrazy hasłowe rozpoczynają się wielką literą, natomiast w obrębie artykułów większość nazw własnych pisana jest minuskułą, m.in: *bosforus*, *propontides*, *burgundia*. W omówionych przykładach tylko imiona *Jupiter* i *Juvenalis* zapisano wielką literą. Odmienne prezentują się zapisy wprowadzane przez Bartłomieja, który dodawane przez siebie hasła łacińskie rozpoczynał również wielką literą, ale towarzyszące im polskie objaśnienia zapisywał dwójako. Wymienione miasta napisał wielką literą: *Branczvig* i *Briganth*, natomiast nazwę rzeki małą literą: *dnjēpr*. W nazwach regionów zapisy są wariantywne – obok *Brabanfska zyemya* pojawia się *bathawska zyemya*.

Porównanie haseł Reuchlina z zapisami Bartłomieja ujawnia istotne różnice między częściami łacińską i polską. Po stronie łacińskiej występują dość rozbudowane opisy zawierające różnorodne dane. Natomiast Bartłomiej swoją uwagę koncentrował głównie na wyrazach hasłowych, do których dodawał polskie odpowiedniki. Jego zapisy mogą być dosłownymi tłumaczeniami łacińskich haseł lub krótkimi omówieniami. Czasami są to wyrazy dodawane na zasadzie skojarzenia. W swojej pracy z wokabularzem nie odnosił się do informacji o pochodzeniu wyrazów. Nie opatrywał uwagami również danych historycznych i geograficznych ani odwołań do literatury antycznej. Brak jakichkolwiek zapisów obok informacji o podbojach Rzymian czy porwaniu Europy przez Jupitera,

¹⁴ Kraina w Holandii.

¹⁵ Mieszkaniec Batawii.

a także uwag przy nazwach dawnych ludów świadczy, że Bartłomiej nie widział potrzeby komentowania tych opisów. Dodatkowe potwierdzenie stanowią hasła, które w całości redagował samodzielnie – są one również bardzo krótkie i pozbawione szerszych opisów.

Należy zaznaczyć, że Bartłomiej nie dodawał swoich objaśnień do każdego z haseł wokabularza, tylko do pewnej ich części. Na podstawie dotychczasowych badań trudno jest wskazać, czym się kierował w swoich wyborach. Przykład hasła *Bosforus* *vide Bofforium* pokazuje, że niekiedy fragmenty opisów z haseł Reuchlina dodawał jako objaśnienia do tych redagowanych przez siebie.

Omawianie słownika Reuchlina wiąże się ściśle z poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie, jak opracować spuściznę Bartłomieja, która ma bardzo niejednorodny charakter. Umownie można w niej wydzielić dwie nadrzędne części. Do pierwszej zaliczamy te hasła, które powstały w oparciu o *Vocabularius*. Praca Bartłomieja polegała na dodawaniu polskich wyrazów, przy czym był on daleki od szerszego komentowania czy też całościowego tłumaczenia łacińskich opisów. Drugą część tworzą hasła, które w całości wyszły spod jego pióra. Zasadnicza różnica między pracą obu leksykografów, najogólniej ujmując, polega na odmiennym definiowaniu. Reuchlin podawał często bardzo rozbudowane opisy, natomiast Bartłomiej w redagowanym przez siebie materiale zamieszczał zwięzłe objaśnienia, takie jak: *Batavia bathawska zyemya*.

Z omówionego tu na materiale nazw własnych zagadnienia wynika, że podczas przygotowywania łacińsko-polskiej wersji słownika duży problem może sprawiać przytaczanie haseł stanowiących współautorski materiał Reuchlina i Bartłomieja, jednak zdecydowanie różnych pod względem sposobu opracowania (co do jakości i ilości). Wydaje się, że rzeczą dyskusyjną byłoby uwzględnianie całych łacińskich artykułów hasłowych przygotowanych przez niemieckiego leksykografa, skoro sam Bartłomiej szerzej ich nie objaśniał, porzyskając na lakonicznych, polskich ekwiwalentach. Rozstrzygnięcie tej kwestii wymaga dalszego namysłu.

Bibliografia

- Dictionary of Greek and Roman Geography*. (1854). Hasło: *Beatis*. W. Smith (ed.). London: Walton and Maberly, Upper Gower Street. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0064:entry=baetis-geo> (29.12.2023).
- Encyklopedia PWN*. Hasła: *Burgundia*, *Betyka*, *Cymbrowie*. <https://encyklopedia.pwn.pl> (12.06.2023).
- Europa „podoaba lumii” (III)*. (2006). I. Stănculescu (ed.). In: D. Vlădoiu (ed.). *Texte Uitate — Texte Regăsite*. București: Fundația Națională Pentru Știință Și Artă. 7–61. https://www.researchgate.net/profile/Catalina-Velculescu2/publication/344242048_Texte_uitate_Texte_regasite_Vol_V/links/5f69e58a92851c14bc8e0abc/Texte-uitate-Texte-regasite-Vol-V.pdf (29.12.2023).
- Geiger, L. (1889). *Reuchlin, Johannes*. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* 28. 785–799. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118744658.html#adbcontent> (1.06.2023).

- Hołubowicz, K. (2022). Czy Juwenalis nienawidził Egipcjan? Problemy interpretacyjne Satyry XV. *In Gremium* 16. 46–66. <https://doi.org/10.34768/ig.vi16.404>.
- Kwilecka, I., Popowska-Taborska, H. (1977). *Bartłomiej z Bydgoszczy, leksykograf polski pierwszej połowy XVI w.* Wrocław: Ossolineum.
- Reuchlin, J. (1488). *Vocabularius brevilocus*. Strassburg: Typographus Iordani i.e. Georgius Husner. <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/11238/edition/18203/content> (29.12.2023).
- Sapota, T. (2009). *Juvenalis*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Schmidt, J. (2006). *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*. Katowice: Książnica.
- Słownik Bartłomeja z Bydgoszczy. Wersja polsko-lacińska I–V.* (1999–2012). E. Kędelska, I. Kwilecka, A. Łuczak (red.). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy PAN.
- Słownik Bartłomeja z Bydgoszczy. Wersja polsko-lacińska VI.* (2019). L.A. Jankowiak, E. Kędelska, A. Łuczak (red.). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy PAN.
- Słownik lacińsko-polski dla prawników i historyków.* (2005). J. Sondel (red.). Kraków: Universitas.
- Trawińska, M. (2018). *Wyrazy polskie w lacińskich rękopisach od XIV do XVI wieku*. W: U. Wójcik, V. Jaros (red.). *Przeszłość w języku zamknięta. In memoriam Andrae Bańkowskiego*. Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego.
- Trawińska, M. (2020). Słownik Bartłomeja z Bydgoszczy z perspektywy lacińsko-polskiego słownictwa prawniczego. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 55. <https://doi.org/10.11649/sfps.2009>
- Trawińska, M. (2023). *Łacińsko-polski wokabularz Bartłomeja z Bydgoszczy. Opis podstawy źródłowej*. W: D. Kowalska, A. Lenartowicz-Zagrodna, M. Pietrzak, E. Woźniak (red.). *Na szlakach dawnej i współczesnej polszczyzny*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Trzej satyrycy rzymscy. Horacy, Persjusz, Juwenalis.* (1958). Przeł. J. Czubek, J. Sękowski. Oprac. L. Winniczuk. Warszawa: PIW.
- Vocabularius Ex quo. Überlieferungsgeschichtliche Ausgabe. I: Einleitung.* (1988). K. Grubmüller. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Voleková, K. (2013). *Česká lexikografie 15. století*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/58985/140033126.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (20.12.2023).

Dr hab. Anna Lenartowicz-Zagrodna, prof. UŁ – Professor of the University of Lodz, works at the Department of the History of the Polish Language UŁ; her research interests include: the history of lexicography, historical Polish, editions of Old Polish texts, Latin translation; author of books: *Z dziejów leksykografii polsko-lacińskiej*: part 1. *Przedmowy do słowników*, part 2. *Szkice o słownikarzach i słownikach (XVII–XIX w.)*, *Księgi Jezusa, syna Syrachowego... w przekładzie Piotra Poznańczyka. Studium języka zabytku*; contractor in NPRH projects: *Słownik Bartłomeja z Bydgoszczy z lat 1532 i 1544 – wersja polsko-lacińska* and *Edycja krytyczna “Sarmatiae Europae descriptio” i “Kroniki Sarmacji europejskiej” Aleksandra Gwagnina*.

e-mail: anna.zagrodna@uni.lodz.pl

Dr hab. Maria Trawińska, prof. IS PAN – Professor of the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. Her research interests focus on the history of the Polish language, medieval Latin, palaeography, onomastics and legal vocabulary. She conducts research on Latin-Polish manuscripts of medieval court

registers. She is the author of the books: *Fonetyka wielkopolskich rot sądowych* (*Phonetics of Wielkopolska court rotas*), *Rękopis najstarszej poznańskiej księgi ziemskiej (1386–1400). Wokół analizy fonetycznej* (*Manuscript of the oldest Poznań land book (1386–1400). Around phonetic analysis*). Scholarship holder of the Lanckoroński Foundation, editor of “Studies in Polish and Slavic Philology”.

e-mail: maria.trawinska@ispan.edu.pl